

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر توجه به اهداف

تربیت اجتماعی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

سیروس محمودی*

حمیدرضا ایمانی فر**

چکیده

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل و بررسی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر توجه به اهداف تربیت اجتماعی بود. روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا می باشد و جامعه آماری همه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی منتشر شده در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹ بوده است. سه عنوان مطالعات اجتماعی، هدیه‌های آسمانی و فارسی با ۱۵ جلد کتاب به صورت هدفمند در نمونه قرار گرفت. نتایج بیانگر این است که در دوره ابتدایی به اهداف «پرورش احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها» با بار اطلاعاتی ۰/۹۶۲ و ضریب اهمیت ۰/۰۹۲، «پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر» با بار اطلاعاتی ۰/۹۴۴ و ضریب اهمیت ۰/۰۹۰ و «پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی» با بار اطلاعاتی ۰/۹۴۲ و ضریب اهمیت ۰/۰۹۰ بیشترین توجه مبذول شده است و به اهداف «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء» با بار اطلاعاتی ۰/۵۸ و ضریب اهمیت ۰/۰۵۵ و «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن» با بار اطلاعاتی ۰/۷۴۴ و ضریب اهمیت ۰/۰۷۱ توجه بسیار کمی شده است. در مجموع یافته‌های پژوهش بیانگر این است که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به صورت مطلوب به اهداف تربیت اجتماعی توجه نشده است.

واژگان کلیدی: تربیت اجتماعی، دوره ابتدایی، تحلیل محتوا، کتاب‌های درسی.

۱. مقدمه

انسان به دلیل نیازمندی یا به دلیل کمال‌جویی و یا به لحاظ ساختاری، موجودی اجتماعی است و شاکله و شخصیت او در عرصه زندگی اجتماعی ساخته می‌شود و در این باره قرآن کریم، نیز در آیات متعدد، اجتماعی بودن انسان را تبیین کرده و به علت پیدایش جامعه بشری و وجود ملیت‌ها و نژادها به روشنی اشاره کرده و نیاز جامعه بشری به قانون الهی را بیان کرده است (بهشتی، ۱۳۹۸، ص ۱۴۷). قرآن کریم در سوره حجرات می‌فرماید: «ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید (اینها ملاک امتیاز نیست)، گرامی‌ترین شما نزد خداوند باتقواترین شماست، خداوند دانا و آگاه است» (حجرات، ۱۳). همچنین خداوند در سوره آل‌عمران می‌فرماید: «همگی به ریسمان الهی (قرآن و پیامبر) که شما را به خدا پیوند می‌دهد، چنگ زنید و از اختلاف و پراکندگی بپرهیزید» (آل‌عمران، ۱۰۳). رسول خدا ﷺ نیز در این باره فرموده است: «ای مردم! به اجتماع روی آورید و از جدایی بپرهیزید» (متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۲۰۶). بر این اساس، در آیات و روایات، رابطه انسان با اجتماع و امتی که در آن زندگی می‌کند، به منزله وجهی اساسی از هویت او در نظر گرفته شده است (باقری، ۱۳۹۸، ص ۳۵). و هرچه مناسبات و روابط و ارزش‌ها و فرهنگ اجتماعی به سمت تعالی پیش رود، بستر تربیت متعالی انسان بیشتر فراهم می‌شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۴، ص ۶۶).

محور ایمان مؤمنان، خدا، پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ هستند و بر آنان لازم است در این محور با یکدیگر در همه امور، اجتماع و هماهنگی داشته باشند و از تفرقه و جدایی بپرهیزند تا به اهداف ایمانی خود دست یابند (جوادی آملی، ۱۳۹۷، ص ۲۷۷). امام صادق ﷺ در این باره فرموده است: «اجتماعی از سه نفر از مؤمنان یا بیشتر شکل نگرفته، مگر اینکه فرشتگانی همانندشان حضور می‌یابند که اگر آن جمع دعای خیری کنند، آمین می‌گویند و اگر آنان، از شری به خدا پناه برند، از خدا می‌خواهند که این بدی‌ها را از آنان دور کنند و اگر آن گروه، حاجتی بخواهند، نزد خدا شفاعت می‌کنند تا حاجت آنان را برآورند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۸۷). امام باقر ﷺ نیز در این باره می‌فرماید: «گرد هم آید و با هم گفتگو کنید که فرشتگان شما را احاطه می‌کنند. خدا رحمت کند، کسی که امر ما را زنده می‌کند» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۲۲). در حقیقت بنیاد نهایی روابط اجتماعی در اسلام بر مبنای مفهوم اخوت (برادری) قرار دارد. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «در حقیقت مؤمنان با هم برادرنند» (حجرات، ۱۰).

هدف زندگی اجتماعی این است که همه افراد به مصالح مادی و معنوی و کمال نهایی خود نائل آیند. بنابراین، رفتار افراد در جامعه باید به گونه‌ای باشد که در تحقق این هدف کلی، یعنی

دستیابی همه افراد به کمال نهایی خود مؤثر باشد، نه آنکه جمعی فدای جمعی دیگر شوند (مصباح یزدی، ۱۳۹۸، ص ۳۰۸). برای رسیدن به این امر مهم، تحقق تربیت اجتماعی از ضرورت‌های اساسی است. در واقع تربیت اجتماعی صحیح، موجب پرورش انسان‌هایی می‌شود که تنها به فکر خود نیستند، بلکه به آرمان‌های والایی فکر می‌کنند تا جامعه‌ای مستقل، آزاد و حکومتی عادلانه داشته باشند (شریعتمداری، ۱۳۹۴، ص ۱۹۱ و ۱۹۲). تربیت اجتماعی به معنای همسازی و هم‌نوایی با ارزش‌ها، هنجارها و نگرش‌های گروهی و اجتماعی است، به عبارتی دیگر، تربیت اجتماعی فرایندی است که به واسطه آن، افراد دانش و مهارت‌های اجتماعی لازم برای مشارکت مؤثر در زندگی گروهی و اجتماعی را کسب می‌کند (علاقه‌بند، ۱۳۹۴، ص ۱۷۲). تربیت اجتماعی، پرورش جنبه‌هایی از رفتار آدمی است که به زندگی او در میان جامعه مربوط است تا از این طریق به بهترین شکل، حقوق، وظایف و مسئولیت‌های خود را نسبت به دیگر هم‌نوعان، هم‌کیشان و هم‌مسلمان خود بشناسد و آگاهانه و با علاقه برای عمل به آن وظایف و مسئولیت‌ها اقدام نماید (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۲۸). تربیت اجتماعی باید به شکل‌گیری فردی منجر شود که از درون‌مایه‌ای هویت‌بخش برخوردار شود و حرکت‌های اجتماعی وی، برخاسته از بینش و انگیزه‌ای درونی باشد. این تصویر از تربیت اجتماعی، ایجاب می‌کند، که در تربیت اجتماعی، فردیت انسان بر مبنای فطرت، کرامت و حریت حفظ و ارتقا پیدا نماید (باقری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۰۸). تربیت اجتماعی یک مسئله مهم تربیتی است که تکلیف گذشته و آینده یک جامعه، به نحو عمیقی با آن در ارتباط است. گذشته جامعه از این جهت با آن در ارتباط است که نحوه تعامل نسل جدید با سنت و فرهنگ، برحسب تصور ما از تربیت اجتماعی تعیین می‌شود. آینده جامعه نیز با آن مرتبط است؛ از این جهت که نوع روابط و حیات اجتماعی ما در آینده، متأثر از سبک و سیاق تربیت اجتماعی است (باقری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۱۷۰). انسان به واسطه تربیت اجتماعی، تمامی عناصر فرهنگی و اجتماعی محیط خود را به شکل خودآگاه یا ناخودآگاه درونی نموده و با ساختار شخصیت خویش منطبق می‌سازد، از این‌رو، تربیت اجتماعی نقش مهمی در کارکرد فرد در اجتماع دارد. از سوی دیگر، دوره کودکی مهم‌ترین دوره تربیت است که همه عناصر و مؤلفه‌های تربیت اجتماعی که شامل کسب ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی، یگانگی این ارزش‌ها با شخصیت و تطابق و سازگاری با محیط اجتماعی است، در لایه‌های بنیادین شخصیت کودک به‌عنوان میراث ثانویه وی باقی می‌ماند (کریمی، ۱۳۸۶، ص ۹۷). برای تحقق تربیت اجتماعی باید کودکان را به‌گونه‌ای تربیت کرد که تعاون و همیاری و همکاری ایده و اندیشه او باشد و در رفتار و گفتار او نمایان گردد و در روابط و مناسبات اجتماعی روحیه گذشت و فداکاری داشته باشد و مصالح اجتماعی را بر منافع فردی مقدم بدارد و حقوق مادی و معنوی مردم را به‌طور کامل رعایت

کند و به امور اجتماعی اهتمام لازم داشته باشد و در فعالیت‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی مشارکت کند و همیشه قانون را محترم شمارد و به آن التزام عملی داشته باشد و در ساحت عدالت اجتماعی از هیچ کوششی دریغ ننماید (بهشتی، ۱۳۹۸، ص ۱۴۷). در واقع، تربیت اجتماعی در اسلام همان یادگیری برقراری رابطه صحیح با مردم و با خدا، برای کسب رضایت خدا می‌باشد. به عبارت دیگر تربیت اجتماعی فراگردی است که به فرد کمک می‌کند تا با ارزش‌های اجتماعی‌ای که فی‌نفسه معقول و مطلوب‌اند آشنا شده و با آن دسته از امور و ارزش‌ها و وظایفی که برخلاف تربیت الهی و اسلامی است، قطع رابطه کند (بهشتی و افخمی، ۱۳۸۶، ص ۳۷).

تمام ابعاد زندگی اجتماعی، تحت تأثیر نظام آموزش و پرورش رسمی است. آموزش و پرورش نه تنها به زندگی افراد شکل می‌بخشد، بلکه از طریق افراد می‌تواند بر تار و پود جامعه اثر گذارد. از سوی دیگر، ماهیت آموزش و پرورش در هر جامعه‌ای تحت تأثیر فرهنگ و ساختار نهادهای جامعه است. این رابطه متقابل بین فرد، نهادهای آموزشی و جامعه، بدین معنا است که آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی بوده و تقریباً منعکس‌کننده تمامی جوانب جامعه است (شارع‌پور، ۱۳۹۴، ص ۱۸). از سوی دیگر، مهم‌ترین دوره تحصیلی در تمام نظام‌های آموزش و پرورش جهان، دوره ابتدایی است؛ زیرا شکل‌گیری شخصیت و رشد همه جانبه فرد در این دوره بیشتر صورت می‌گیرد. دوره ابتدایی، در رشد مفاهیم و معانی اموری که کودک در زندگی روزمره با آنها مواجه است، نقش مهمی بر عهده دارد. این دوره تداوم‌بخش تکوین شناختی، زیستی و اجتماعی کودک می‌باشد و همچنین دوره‌ای است که فرصت و موقعیت مناسبی برای یادگیری شیوه ارتباط صحیح با دیگران برای کودک فراهم می‌گردد (صافی، ۱۳۹۳، ص ۴۱). در دوره ابتدایی، کتاب‌های درسی نقشی اساسی در انتقال مفاهیم به دانش‌آموزان را به عهده دارند، کتاب‌های درسی همه روزه به وسیله معلمان و دانش‌آموزان به کار می‌روند و گاهی به‌عنوان اصل و اساس برنامه درسی، مورد تأکید معلمان واقع می‌شوند (آل‌تباچ،^۱ ۱۹۹۱، ص ۷۵۶). به‌طور کلی در نظام‌های آموزشی متمرکز (از جمله نظام آموزشی ایران)، بیشتر فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود (یارمحمدیان، ۱۳۹۷، ص ۲۳). از این نظر محتوای کتاب‌های درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد (نیکلس و هاوارد است،^۲ ۱۳۸۱، ص ۶۲). بر این اساس، توجه کتاب‌های درسی به مفاهیم و اصول تربیت اجتماعی، می‌تواند در ارتقای تربیت دانش‌آموزان نقش

1. Altabach

2. Nicolse

مؤثری داشته باشد. در این زمینه تاکنون پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است. دیدگاه (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «تدوین الگوی قرآنی تربیت اجتماعی در دوره متوسطه براساس تفسیر المیزان»، الگوی تربیت اجتماعی مبتنی بر وحی و عقل را تدوین کرده است. این پژوهشگر اهدافی همچون «پرورش روحیه اعتقاد و انسجام در اعتقادات و منافع ملی»، «پرورش روحیه مقاومت در امور در برابر امور متضاد دینی و ایستادگی و دفاع از امور دینی» و «پرورش و تقویت روحیه سازگاری در اجتماع» را به‌عنوان اهداف تربیت اجتماعی نام برده است. نجفی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هفتم براساس مؤلفه‌های تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)» نشان داد که در کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هفتم به برخی از مؤلفه‌های تربیت اجتماعی از جمله رازداری، همنشینی با نیکان، تواضع و امر به معروف و نهی از منکر هیچ توجهی نشده است و مؤلفه‌هایی همچون قدردانی از دیگران و احترام به والدین به خوبی مورد توجه قرار نگرفته است؛ ولی مؤلفه‌هایی همچون رعایت حقوق همسایه، پرهیز از تمسخر، قاطعیت و دوستی به نحو نسبتاً مطلوبی تبیین شده است. قربانی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی دوره متوسطه براساس آرای تربیت اجتماعی نامه ۳۱ نهج البلاغه» نشان داد که در کتاب‌های بررسی شده به برخی مؤلفه‌های تربیت اجتماعی همچون امر به معروف و نهی از منکر و دوست‌یابی توجهی نشده است. مذبحی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت اجتماعی مبتنی بر قرآن در دوره ابتدایی» به این نتیجه دست یافته است که وضعیت مؤلفه‌های تربیت اجتماعی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی مطلوب نیست. این پژوهش نشان داد که در کتاب‌های بررسی شده به مؤلفه‌هایی همچون نقدورزی، وجدان کاری و انصاف در رفتار و گفتار توجه بسیار کمی شده است. دهقانی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «طراحی الگوی مطلوب (جایگزین برنامه درسی) تربیت اجتماعی برای دوره راهنمایی تحصیلی ایران» به این نتیجه دست یافته است که رویکرد موجود در برنامه درسی رسمی فعلی تربیت اجتماعی، رویکرد دیسیپلین محور بوده در صورتی که در وضعیت مطلوب تربیت اجتماعی باید مبتنی بر اصول حاکمیت نظام فکری، اعتقادی و ارزشی اسلام، ماهیت و هویت تربیت اجتماعی و ویژگی‌های رشدی دانش‌آموزان باشد. نجاتی موسوی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی تحلیلی تربیت اجتماعی از دیدگاه مکتب عمل‌گرایی و جایگاه آن در برنامه درسی دوره ابتدایی» نشان داد که در متن کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به صورت متوازن به مؤلفه‌های تربیت اجتماعی توجه نشده است. حسن‌زاده (۱۳۸۹) در پژوهش خود نشان داد که در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی به مؤلفه‌های تربیت اجتماعی به‌گونه‌ای شایسته توجه نشده است. برزیده و

همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود نشان دادند که تربیت اجتماعی در جامعه ما دچار بحران‌ها و چالش‌های گوناگونی شده است که تضاد ارزش‌ها، تأثیرپذیری از رویکردهای فکری مختلف و فاصله گرفتن از هدف‌ها و موازین رویکرد اسلامی از آن جمله است.

جمع‌بندی پژوهش‌های فوق و سایر پژوهش‌های انجام شده در زمینه تربیت اجتماعی نشان می‌دهد که از یک‌سو تربیت اجتماعی در برنامه درسی نظام آموزش و پرورش، جایگاه مطلوبی ندارد و از سوی دیگر نشان‌دهنده این است که تاکنون در زمینه وضعیت اهداف تربیت اجتماعی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی پژوهشی انجام نشده است. بر این اساس پژوهش حاضر می‌تواند در رفع خلأهای پژوهشی، فرهنگی و تربیتی در این حوزه مؤثر باشد.

۱. اهداف کلی تربیت اجتماعی در نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران

۱. پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی؛
۲. پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن؛
۳. پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی و فرهنگی و تقویت آن؛
۴. پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان وظیفه‌ای همگانی؛
۵. پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن؛
۶. پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی؛
۷. پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت در فعالیت‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی؛
۸. تقویت روحیه تولا و تبری؛
۹. تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی؛
۱۰. پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها؛
۱۱. پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق مادی و معنوی آنها؛
۱۲. پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۲، ص ۲۱).

۲. روش پژوهش

در پژوهش حاضر با توجه به ماهیت موضوع از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. روش تحلیل محتوا یکی از روش‌هایی است که در چند دهه اخیر به شدت رو به گسترش بوده است

(کریپپندورف،^۱ ۱۳۹۴؛ هولستی،^۲ ۱۳۷۴؛ ساروخانی، ۱۳۹۳). کرلینجر تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است (بیابانگرد، ۱۳۸۴، ص ۳۹۰). در این روش پژوهشگر می‌کوشد از طریق مطالعه یک پیام مکتوب یا شفاهی، به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آنها، به بررسی سؤالات یا فرضیات تحقیق بپردازد (گال و بورگ،^۳ ۱۳۸۴). سه مرحله اصلی تحلیل محتوا، عبارتند از: ۱. آماده سازی و سازماندهی (مرحله قبل از پیام)؛ ۲. بررسی مواد (پیام)؛ ۳. پردازش نتایج (سرمد و همکاران، ۱۳۸۰).

۲-۱. جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش، همه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ بود. نمونه پژوهش شامل کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی، تعلیمات اجتماعی و فارسی بوده است. این کتاب‌ها با توجه به ماهیت موضوع انتخاب شده است، بنا بر این نمونه‌گیری به شیوه هدفمند انجام شده است.

۲-۲. ابزار اندازه‌گیری

در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، از فهرست واریسی تحلیل محتوا، استفاده شده است. فهرست واریسی تحلیل محتوا شامل اهداف کلی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی در حوزه اجتماعی بوده است. این اهداف مصوب جلسه ۶۲۶ شورای عالی آموزش و پرورش (مورخه ۱۳۷۷/۷/۳۰) بوده است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۲، ص ۲۱).

۲-۳. روایی ابزار اندازه‌گیری

برای تعیین روایی فهرست واریسی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است، به این ترتیب که فرم تحلیل محتوا در اختیار پنج نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های علوم اجتماعی و علوم تربیتی) قرار گرفت و این اهداف به تأیید ایشان نیز رسید.

1. Krippendorff

2. Holst

3. Gall & Borg

۲-۴. پایایی ابزار اندازه‌گیری

برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از تکنیک اجرای مجدد استفاده شد. بدین صورت که فرم تحلیل محتوا به‌طور همزمان و مجزا در اختیار تحلیل‌گر محتوای دیگری قرار گرفت که به‌طور مجزا چند درس از برخی کتاب‌ها را تحلیل نمایند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده همزمان توسط پژوهشگر اصلی و متخصص مذکور مورد محاسبه قرار گرفت و ضریب همبستگی به دست آمده ۰/۸۴ به دست آمد.

۲-۵. شیوه تحلیل داده‌ها

امروزه برای تحلیل داده‌ها، روش‌های بسیاری ارائه شده است که اساس آنها بر درصدگیری از فراوانی مقوله‌ها استوار است. در روش‌های مذکور مشکلات ریاضی وجود دارد که از اعتبار نتایج می‌کاهد (آذر، ۱۳۸۰). در این پژوهش، نتایج با روش آنتروپی شانون^۱ که برگرفته از تئوری سیستم‌ها است، پردازش شده‌اند. در این روش، تحلیل داده‌ها بسیار قوی‌تر و معتبرتر انجام خواهد شد. در نظریه سیستم‌ها، «آنتروپی» شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که با یک توزیع احتمال بیان می‌شود (آذر، ۱۳۸۰). براساس این روش که به مدل جبرانی مشهور می‌باشد، داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون^۲ بررسی شد. ابتدا فراوانی مؤلفه‌ها استخراج و در جدول مربوط درج شد. سپس داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (هنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه و تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه‌گانه آن پرداخته می‌شود.

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی به‌هنجار می‌شوند. برای این کار از این رابطه

استفاده شد:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی P ، فراوانی مقوله F ، شماره پاسخگو i ، شماره مقوله j

تعداد پاسخگو m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه و در ستون‌های مربوطه قرار داده شد. برای این

منظور از رابطه زیر استفاده شد:

1. Shannon

2. Shanoon

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_{ij} L_n P_{ij}] (j = 1, 2, \dots, n)$$

$$K = \frac{1}{L_n m}$$

هنجار شده ماتریس $p = (n, \dots, 1, 2) = J$ ، لگاریتم نپری $L_n =$ ، شماره پاسخگو $i =$

شماره مقوله $j =$ ، تعداد پاسخگو $m =$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله، ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها محاسبه شد.

هر مقوله‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، از درجه اهمیت (W_j) بیشتری برخوردار است.

برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شد:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت $W_j =$ ، بار اطلاعاتی هر مقوله $E_j =$ ، تعداد مقوله‌ها $n =$ ، شماره مقوله $j =$

در روش آنتروپی شانون، به مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی بیشتر و توزیع هدفمند می‌باشد،

ضریب اهمیت بالاتری تعلق می‌گیرد. نکته ضمنی اینکه، صرف فراوانی زیاد نمی‌تواند دال بر

ضریب اهمیت بالا باشد. این روش به گونه‌ای است که مؤلفه‌هایی که فراوانی بالا دارند؛ اما توزیع

ناهمسان و نامتناوب دارند، در مقایسه با مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی کمتر؛ اما توزیع متناوب و

همسان دارند، ضریب اهمیت پایینی کسب خواهند کرد (صالحی عمران و همکاران، ۱۳۹۴،

ص ۲۱۸).

۳. یافته‌های تحقیق

در این بخش یافته‌های تحقیق بر مبنای سؤالات تحقیق ارائه می‌شود.

۳-۱. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه اول ابتدایی به لحاظ توجه به اهداف تربیت اجتماعی

جدول ۱: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه اول ابتدایی (فارسی) از نظر توجه به اهداف تربیت

درصد	مجموع	هدیه‌های آسمانی	فارسی	اهداف دروس
۲۱/۵	۲۰	۱۲	۸	پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده
۱۱/۸	۱۱	۶	۵	پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن
۶/۵	۶	۲	۴	پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی
۳/۲	۳	۳	۰	پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن
۱۱/۸	۱۱	۳	۸	پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی
۱۰/۷	۱۰	۵	۵	پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت
۹/۷	۹	۹	۰	تقویت روحیه تولا و تبری
۹/۷	۹	۵	۴	تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی
۱	۱	۰	۱	پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها
۱۱/۸	۱۱	۷	۴	پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها
۲/۲	۲	۰	۲	پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء
	۹۳	۵۲	۴۱	مجموع

بر اساس جدول شماره ۱، در کتاب فارسی پایه اول ابتدایی، در مجموع ۳۲ بار به اهداف تربیت اجتماعی توجه شده است. در این کتاب، به ترتیب، اهداف «پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده»، با ۱۰ فراوانی (۳۱/۲ درصد)، اهداف «پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن»، «پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی»، «پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی»، «پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت»، «پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها» هر کدام با ۴ فراوانی (۱۲/۵ درصد)، بیشترین فراوانی را داشته‌اند. اهداف «پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر»، «تقویت روحیه تولا و تبری» با دو مورد فراوانی (۶/۲۵ درصد) و اهداف «تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی»، «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء»، یک مورد فراوانی (۳/۲ درصد) در رده‌های بعدی قرار دارند. و به اهداف «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن»، «پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن»، «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن»، «پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها» توجهی نشده است.

۳-۲. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی به لحاظ توجه به اهداف تربیت اجتماعی

جدول ۲: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی از نظر توجه به اهداف تربیت اجتماعی

درصد	مجموع	هدیه‌های آسمانی	فارسی	دروس	اهداف
۲۱/۵	۲۰	۱۲	۸	۸	پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده
۱۱/۸	۱۱	۶	۵	۵	پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن
۶/۵	۶	۲	۴	۴	پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی
۳/۲	۳	۳	۰	۰	پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن
۱۱/۸	۱۱	۳	۸	۸	پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی
۱۰/۷	۱۰	۵	۵	۵	پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت
۹/۷	۹	۹	۰	۰	تقویت روحیه تولا و تبری
۹/۷	۹	۵	۴	۴	تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی
۱	۱	۰	۱	۱	پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها
۱۱/۸	۱۱	۷	۴	۴	پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها
۲/۲	۲	۰	۲	۲	پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء
	۹۳	۵۲	۴۱		مجموع

براساس جدول شماره ۲، در کتاب‌های درسی پایه دوم، در مجموع ۹۳ بار به اهداف تربیت اجتماعی توجه شده است. اهداف «پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده» با ۲۰ مورد فراوانی (۲۱/۵ درصد) و اهداف «پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن»، «پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی»، «پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها» با ۱۱ مورد فراوانی (۱۱/۸ درصد) و هدف «پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت اهداف» با ۱۰ فراوانی (۱۰/۷ درصد)، «تقویت روحیه تولا و تبری» و «تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی» هر کدام با ۹ مورد فراوانی (۹/۷ درصد) و هدف «پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی» با ۶ مورد فراوانی (۶/۵ درصد) به ترتیب بیشترین فراوانی را داشته‌اند و هدف «پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر» با ۳ مورد فراوانی (۳/۲ درصد)، هدف «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء» با دو مورد فراوانی، هدف «پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها» با ۱ مورد فراوانی به ترتیب کمترین فراوانی را داشته‌اند و به هدف «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن» توجهی نشده است.

۳-۳. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی به لحاظ توجه به اهداف تربیت اجتماعی

جدول ۳: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی از نظر توجه به اهداف تربیت اجتماعی

درصد	مجموع	مطالعات	هدیه‌ها	فارسی	دروس	اهداف
۱۷/۶	۲۲	۸	۷	۷	پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده	
۱۶/۸	۲۱	۵	۱۱	۵	پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن	
۶/۴	۸	۰	۳	۵	پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی	
۴	۵	۰	۵	۰	پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر	
۳/۲	۴	۲	۱	۱	پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن	
۹/۶	۱۲	۳	۳	۶	پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی	
۱۴/۴	۱۸	۴	۹	۵	پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت	
۹/۶	۱۲	۰	۹	۳	تقویت روحیه تولا و تبری	
۱۰/۴	۱۳	۰	۸	۵	تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی	
۳/۲	۴	۱	۲	۱	پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها	
۴/۸	۶	۲	۳	۱	پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها	
۰	۰	۰	۰	۰	پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء	
	۱۲۵	۲۵	۶۱	۳۹	مجموع	

براساس جدول شماره ۳، در کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی، در مجموع ۱۲۵ بار به اهداف تربیت اجتماعی توجه شده است. هدف «پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده» با ۲۲ مورد (۱۷/۶ درصد)، هدف «پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن» با ۲۱ مورد (۱۶/۸ درصد)، هدف «پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت» با ۱۸ مورد (۱۴/۴ درصد)، هدف «تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی» با ۱۳ مورد (۱۰/۴ درصد) و اهداف «تقویت روحیه تولا و تبری» و «پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی» با ۱۲ مورد (۹/۶ درصد) به ترتیب بیشترین فراوانی را داشته‌اند و هدف «پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی» با ۸ مورد (۶/۴ درصد)، هدف «پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها» با ۶ مورد (۴/۸ درصد)، هدف «پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر» با ۵ مورد (۴ درصد) و اهداف «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن» و «پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها» با ۴ مورد (۳/۲ درصد)، کمترین فراوانی را داشته‌اند و به هدف «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء» هیچ توجهی نشده است.

۳-۴. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه چهارم ابتدایی به لحاظ توجه به اهداف تربیت اجتماعی

جدول ۴: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه چهارم ابتدایی از نظر توجه به اهداف تربیت اجتماعی

درصد	مجموع	مطالعات	هدیه‌ها	فارسی	اهداف
۵/۶	۶	۱	۴	۱	پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده
۱۱/۲	۱۲	۱	۸	۳	پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن
۱۲/۲	۱۳	۶	۳	۴	پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی
۳/۷	۴	۰	۴	۰	پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر
۱/۹	۲	۲	۰	۰	پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن
۱۴	۱۵	۴	۶	۵	پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی
۱۳	۱۴	۴	۵	۵	پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت
۶/۵	۷	۰	۵	۲	تقویت روحیه تولا و تبری
۱۵/۹	۱۷	۲	۱۱	۴	تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی
۳/۷	۴	۱	۳	۰	پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها
۱۱/۲	۱۲	۳	۷	۲	پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها
۰/۹۳	۱	۰	۰	۱	پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء
	۱۰۷	۲۴	۵۶	۲۷	مجموع

براساس جدول شماره ۴، در کتاب‌های درسی پایه چهارم ابتدایی، در مجموع ۱۰۷ بار به اهداف تربیت اجتماعی توجه شده است. هدف «تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی» با ۱۷ مورد (۱۵/۹ درصد)، هدف «پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی» با ۱۵ مورد (۱۴ درصد)، هدف «پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت» با ۱۴ مورد (۱۳ درصد)، هدف «پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی» با ۱۳ مورد (۱۲/۲ درصد)، هدف «پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن» و هدف «پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها» هر کدام با ۱۲ مورد (۱۱/۲ درصد)، به ترتیب بیشترین فراوانی را دارند و اهداف «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن» با ۲ مورد (۱/۹ درصد) و «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء» با یک مورد، کمترین فراوانی را دارند.

۳-۵. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه پنجم ابتدایی به لحاظ توجه به اهداف تربیت اجتماعی

جدول ۵: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه پنجم ابتدایی از نظر توجه به اهداف تربیت اجتماعی

درصد	مجموع	مطالعات	هدیه‌ها	فارسی	اهداف
۱/۷	۲	۱	۱	۰	پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده
۱۹/۷	۲۳	۳	۱۷	۳	پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن
۱۲/۸	۱۵	۳	۴	۸	پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی
۲/۶	۳	۰	۳	۰	پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر
۱/۷	۲	۲	۰	۰	پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن
۱۱/۱	۱۳	۲	۷	۴	پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی
۸/۵	۱۰	۴	۴	۲	پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت
۱۲	۱۴	۴	۹	۱	تقویت روحیه تولا و تبری
۱۶/۲	۱۹	۳	۷	۹	تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی
۲/۶	۳	۰	۳	۰	پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها
۱۱/۱	۱۳	۳	۸	۲	پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها
۰	۰	۰	۰	۰	پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء
	۱۱۷	۲۵	۶۳	۲۹	مجموع

براساس جدول شماره ۵، در کتاب‌های درسی پایه پنجم ابتدایی، در مجموع ۱۱۷ بار به اهداف تربیت اجتماعی توجه شده است. هدف «پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن» با ۲۳ مورد (۱۹/۷ درصد)، هدف «تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی» با ۱۹ مورد (۱۶/۲ درصد)، هدف «پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی» با ۱۵ مورد (۱۲/۸ درصد)، هدف «تقویت روحیه تولا و تبری» با ۱۴ مورد (۱۲ درصد)، هدف «پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی» و هدف «پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها» هر کدام با ۱۳ مورد (۱۱/۱ درصد)، بیشترین فراوانی را دارند و هدف «پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر» و هدف «پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها» هر کدام با ۳ مورد (۲/۶ درصد)، هدف «پرورش روحیه احترام به قانون» با ۲ مورد (۱/۷ درصد) کمترین میزان فراوانی را دارند و به هدف «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء» توجهی نشده است.

۳-۶. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی به لحاظ توجه به اهداف تربیت اجتماعی

جدول ۶: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی از نظر توجه به اهداف تربیت اجتماعی

درصد	مجموع	مطالعات	هدیه‌ها	فارسی	دروس
					اهداف
۳/۸	۵	۳	۱	۱	پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده
۱۰/۷	۱۴	۳	۸	۳	پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن
۱۴/۵	۱۹	۱۰	۳	۶	پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی
۶/۱	۸	۲	۴	۲	پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر
۱/۵	۲	۲	۰	۰	پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن
۱۸/۳	۲۴	۱۰	۸	۶	پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی
۱۶/۸	۲۲	۱۰	۷	۵	پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت
۸/۴	۱۱	۴	۶	۱	تقویت روحیه تولا و تبری
۸/۴	۱۱	۳	۴	۴	تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی
۳	۴	۰	۰	۴	پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها
۸/۴	۱۱	۴	۳	۴	پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها
۰	۰	۰	۰	۰	پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء
	۱۳۱	۵۱	۴۴	۳۶	مجموع

براساس جدول شماره ۶، در کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی، در مجموع ۱۳۱ بار به اهداف تربیت اجتماعی توجه شده است. هدف «پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی» با ۲۴ مورد (۱۸/۳ درصد)، اهداف «پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت» با ۲۲ فراوانی (۱۶/۸ درصد) و «پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی» با ۱۹ فراوانی (۱۴/۵ درصد) مورد، اهداف «پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن» با ۱۴ فراوانی (۱۰/۷ درصد) و هدف «تقویت روحیه تولا و تبری»، «تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی» و هدف «پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها» هرکدام با ۱۱ فراوانی (۸/۴ درصد)، هدف «پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر» با ۸ مورد (۶/۱ درصد)، هدف «پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده» ۵ فراوانی (۳/۸ درصد)، هدف «پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها» با ۴ مورد (۳ درصد) به ترتیب بیشترین فراوانی را داشته‌اند و هدف «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن» با ۱ مورد، کمترین میزان فراوانی را داشته است و به هدف «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء» توجهی نشده است.

۳-۷. جمع‌بندی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه‌های اول تا ششم دوره ابتدایی

جدول ۷: جمع‌بندی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه‌های اول تا ششم از نظر توجه به اهداف تربیت اجتماعی

پایه	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	مجموع	اطلاعاتی (Ej)	ضریب اهمیت (Wj)	اهداف
	۱۰	۲۰	۲۲	۶	۲	۵	۶۵	/۸۶۰	/۰۸۲	پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده
	۰	۱۱	۲۱	۱۲	۲۳	۱۴	۸۱	/۸۷۴	/۰۸۳	پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط اسلامی و پاسداری از آن
	۴	۶	۸	۱۳	۱۵	۱۹	۶۵	/۹۳۲	/۰۸۹	پرورش روحیه برادری و تعاون اسلامی و همبستگی ملی
	۲	۳	۵	۴	۳	۸	۲۵	/۹۴۴	/۰۹۰	پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر
	۰	۰	۴	۲	۲	۲	۱۰	/۷۴۴	/۰۷۱	پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن
	۴	۱۱	۱۲	۱۵	۱۳	۲۴	۷۹	/۹۴۲	/۰۹۰	پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی
	۴	۱۰	۱۸	۱۴	۱۰	۲۲	۷۸	/۹۴۰	/۰۸۹	پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت
	۲	۹	۱۲	۷	۱۴	۱۱	۵۵	/۹۳۹	۰/۰۸۹	تقویت روحیه تولا و تبری
	۱	۹	۱۳	۱۷	۱۹	۱۱	۷۰	/۹۰۷	/۰۸۶	تقویت روحیه فداکاری، گذشت و ایثار در روابط اجتماعی
	۰	۱	۴	۴	۳	۴	۱۶	۰/۸۵۲	/۰۸۱	پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها
	۴	۱۱	۶	۱۲	۱۳	۱۱	۵۷	۰/۹۶۲	/۰۹۲	پرورش روحیه احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها
	۱	۲	۰	۱	۰	۰	۴	/۵۸۰	۰/۵۵	پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء
	۳۲	۹۳	۱۲۵	۱۰۷	۱۱۷	۱۳۱	۶۰۵			مجموع

در مجموع در دوره ابتدایی به اهداف «پرورش احترام به شخصیت افراد و مراعات حقوق آنها» با بار اطلاعاتی ۹۶۲/ و ضریب اهمیت ۰/۹۲، «پرورش روحیه امر به معروف و نهی از منکر» با بار اطلاعاتی ۹۴۴/ و ضریب اهمیت ۰/۹۰ و «پرورش روحیه نظم در روابط فردی و اجتماعی» با بار اطلاعاتی ۹۴۲/ و ضریب اهمیت ۰/۹۰ بیشترین توجه مبذول شده است و به اهداف «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء» با بار اطلاعاتی ۵۸۰/ و ضریب اهمیت ۰/۵۵ و «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن» با بار اطلاعاتی ۷۴۴/ و ضریب اهمیت ۰/۷۱ کمترین توجه شده است.

نتیجه‌گیری

برای تحقق تربیت اجتماعی، بهترین دوره، دوره کودکی است؛ زیرا این دوره فرصت بسیار مناسب، برای انواع یادگیری‌های اجتماعی است. در روند اجتماعی شدن کودکان، نظام‌های آموزش و پرورش نقش اساسی را بر عهده دارند. از طرف دیگر در همه نظام‌های آموزش و پرورش، به‌ویژه نظام‌های متمرکز، کتاب‌های درسی به‌عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین ابزار و رسانه آموزشی جهت انتقال مفاهیم، معانی و ارزش‌های مورد نظر به دانش‌آموزان مورد استفاده قرار می‌گیرند. در واقع، محتوای کتب درسی به‌عنوان یک عنصر مهم برنامه درسی مدنظر بوده و وسیله‌ای جهت تحقق اهداف آن به‌شمار می‌رود و در بیشتر دوره‌های آموزشی به‌ویژه در دوره ابتدایی، مطالب و موضوعات کتاب درسی، محور آموزش و یادگیری رسمی و مدرسه‌ای را تشکیل می‌دهند. از این نظر، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی اساسی دارد. بر این اساس، در پژوهش حاضر کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به اهداف تربیت اجتماعی مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار گرفت. یافته‌های پژوهش نشان داد که در دوره ابتدایی به برخی از اهداف تربیت اجتماعی همچون «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء»، «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن» و «پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها» توجه بسیار کمی مبذول شده است. همچنین در سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی این دوره به اصل تداوم و فزاینندگی توجه نشده است. براساس این اصل، موضوعات باید در طول دوره تداوم داشته و به مرور افزایش یابد. به‌عنوان مثال هدف «پرورش روحیه پاسداری از قداست و روابط خانواده» در کتاب‌های درسی پایه سوم در ۲۲ درس مورد توجه واقع شده است ولی در کتاب‌های درسی پایه ششم در ۵ درس، مورد بحث واقع شده است. در مجموع یافته‌های پژوهش بیانگر این است که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی گونه‌ای متوازن و هماهنگ به اهداف تربیت اجتماعی توجه نشده است. این یافته با نتایج تحقیقات نجفی (۱۳۹۴)، قربانی (۱۳۹۲)، مذبوحی (۱۳۹۱)، دهقانی (۱۳۹۰)، نجاتی موسوی (۱۳۸۹) و حسن‌زاده (۱۳۸۹) همسو می‌باشد. نجفی (۱۳۹۴) در پژوهش خود نشان داد که در کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هفتم به برخی از مؤلفه‌های تربیت اجتماعی از جمله رازداری، همنشینی با نیکان، تواضع و امر به معروف و نهی از منکر هیچ توجهی نشده است. قربانی (۱۳۹۲) در پژوهشی نشان داد که در کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی دوره متوسطه به برخی از مؤلفه‌های تربیت اجتماعی همچون امر به معروف و نهی از منکر و دوست‌یابی توجهی نشده است. مذبوحی (۱۳۹۱) در پژوهشی به این نتیجه دست یافته است که وضعیت مؤلفه‌های تربیت

اجتماعی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی مطلوب نیست. دهقانی (۱۳۹۰) در پژوهش خود نشان داده است که رویکرد موجود در برنامه درسی رسمی فعلی تربیت اجتماعی در دوره متوسطه اول، رویکرد دیسپلین محور بوده و با وضعیت مطلوب تربیت اجتماعی فاصله بسیار دارد. نجاتی موسوی (۱۳۸۹) نیز در پژوهش خود نشان داد که در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به صورت متوازن به مؤلفه‌های تربیت اجتماعی مورد نظر عمل‌گرایان توجه نشده است. حسن‌زاده (۱۳۸۹) نیز در پژوهش خود نشان داد که در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی به مؤلفه‌های تربیت اجتماعی به‌گونه‌ای شایسته توجه نشده است. براساس یافته‌های پژوهش، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد.

۱. در شرایط کنونی که استکبار جهانی در تلاش است تا با کمک شبکه‌های ماهواره‌ای و استفاده حداکثری از فضای مجازی، زمینه تضعیف هویت اجتماعی نوجوانان و جوانان را فراهم آورد، باید به اهداف تربیت اجتماعی به‌ویژه به اهدافی همچون «پرورش روحیه مقاومت در برابر تبلیغات سوء»، «پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به رعایت آن» و «پرورش سعه صدر و تحمل آرای دیگران در برخورد با اندیشه‌ها» در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی توجه بیشتری شود. بر این اساس، تربیت اجتماعی، به‌عنوان یکی از حوزه‌های مهم آموزشی و پرورشی، به‌ویژه در سال‌های اخیر با توجه به پدیده جهانی شدن و گسترش وسیع و بی‌حد و حصر فضای مجازی و پیامدهای فرهنگی آن، باید از حضور و بروز بیشتری در کتاب‌های درسی برخوردار باشد؛
۲. طراحان و مؤلفان کتاب‌های درسی در تدوین محتوای درسی مربوط به تربیت اجتماعی، به اصول سازماندهی برنامه درسی از جمله اصل تداوم و فزاینده‌گی توجه نمایند؛
۳. در تدوین محتوای درسی مربوط به تربیت اجتماعی، از دیدگاه‌های صاحب‌نظران علوم اجتماعی، برنامه‌ریزی درسی و متخصصان روان‌شناسان تربیتی استفاده شود؛
۴. برای معلمان دوره ابتدایی، کارگاه‌های آموزشی با موضوع تربیت اجتماعی تشکیل گردد و اهمیت تربیت اجتماعی در رشد و شکوفایی استعدادها، افراد و پیشرفت جامعه تبیین گردد؛
۵. به سایر پژوهشگران توصیه می‌شود کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول و دوم را به لحاظ توجه به اهداف تربیت اجتماعی مورد بررسی قرار دهند. همچنین با انجام تحقیقات کمی و کیفی و طراحی پرسشنامه‌های معتبر در زمینه تربیت اجتماعی، مشکلات و آسیب‌های تربیت اجتماعی دانش‌آموزان تبیین گردد؛
۶. به سایر پژوهشگران توصیه می‌شود، نقش برنامه درسی غیررسمی را در تربیت اجتماعی دانش‌آموزان مورد بررسی قرار دهند.

محدود کردن پژوهش به سه عنوان کتاب مطالعات اجتماعی، هدیه‌های آسمانی و فارسی و بررسی نکردن کتاب‌های راهنمای معلم از محدودیت‌های این پژوهش بوده است. با توجه به اینکه این پژوهش در رابطه با کتاب‌های درسی دوره ابتدایی انجام شده است، باید از تعمیم نتایج به سایر مقاطع تحصیلی خودداری شود.

منابع

۱. آذر، عادل (۱۳۸۰)، «بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا»، فصلنامه علمی-پژوهشی دانشگاه الزهراء، سال ۱۱، ش ۳۷-۳۸، ص ۱-۱۷.
۲. باقری، خسرو (۱۳۹۸)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: انتشارات مدرسه.
۳. باقری، خسرو (۱۳۹۵)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ج ۲، تهران: انتشارات مدرسه.
۴. برزیده، حمیرا و همکاران (۱۳۹۵)، «الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت اجتماعی اسلامی در دوره متوسطه: رویکردی هنجارین»، مجله پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، سال ۶، ش ۲، ص ۱۰۷-۱۲۷.
۵. بهشتی، سعید و محمدعلی افخمی (۱۳۸۶)، «تبیین مبانی و اصول تربیت اجتماعی در نهج البلاغه»، فصلنامه تربیت اسلامی، سال ۲، ش ۴، ص ۷-۳۹.
۶. بهشتی، محمد (۱۳۹۸)، مبانی تربیت از دیدگاه قرآن، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۷. بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۴)، روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران: نشر دوران.
۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۷)، مفاتیح الحیات، قم: نشر اسراء.
۹. حاجی ده‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹۸)، درآمدی بر نظام تربیتی اسلام، تهران: انتشارات بین‌المللی المصطفی.
۱۰. حسن‌زاده، زهره (۱۳۸۹)، «بررسی جایگاه تربیت مدنی در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیل»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه پیام‌نور.
۱۱. حرعاملی، محمد بن حسن بن علی (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، قم: آل‌البیت.
۱۲. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۴)، ماه مهر پرور، تهران: انتشارات دریا.
۱۳. دهقانی، مرضیه (۱۳۹۰)، «طراحی الگوی مطلوب (جایگزین برنامه درسی) تربیت اجتماعی برای دوره راهنمایی تحصیلی ایران»، پایان‌نامه دکتری، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه فردوسی مشهد.

۱۴. دیدگاه، زهرا (۱۳۹۸)، «تدوین الگوی قرآنی تربیت اجتماعی در دوره متوسطه براساس تفسیر المیزان»، پایان نامه دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
۱۵. ساروخانی، باقر (۱۳۹۳)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۶. سرمد، زهره و همکاران (۱۳۸۰)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: نشر آگه.
۱۷. شارع‌پور، محمود (۱۳۹۴)، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، تهران: انتشارات سمت.
۱۸. شریعتمداری، علی (۱۳۹۴)، جامعه و تعلیم و تربیت، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۹. شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۲)، مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش، تهران: انتشارات مدرسه.
۲۰. صافی، احمد (۱۳۹۳)، آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه، تهران: انتشارات سمت.
۲۱. صالحی عمران و همکاران (۱۳۹۴)، «تحلیل میزان توجه به مؤلفه‌های شهدا و ایثارگران دفاع مقدس در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی»، فصلنامه پژوهش‌های آموزش و یادگیری (دانشور رفتار)، دوره ۲۲، ش ۶، ص ۲۱۱-۲۳۴.
۲۲. علاقه‌بند، علی (۱۳۹۴)، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، تهران: انتشارات روان.
۲۳. قربانی، هادی (۱۳۹۲)، تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی دوره متوسطه براساس آزای تربیت اجتماعی نامه ۳۱ نهج البلاغه، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
۲۴. کریندورف، کلوس (۱۳۹۴)، تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی، ترجمه هوشنگ نایبی، تهران: نشر نی.
۲۵. کریمی، عبدالعظیم (۱۳۸۶)، آسیب‌شناسی تربیت اجتماعی، تهران: انتشارات عابد.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، تهران: دارالکتاب الاسلامیه.
۲۷. گال، مردیت و والتر بورگ (۱۳۸۴)، روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی، ترجمه نصر و همکاران تهران: انتشارات سمت.
۲۸. متقی هندی، علاءالدین علی (۱۴۰۹ق)، کنز العمال، بیروت: مؤسسه رساله.
۲۹. مذبوحی، سعید (۱۳۹۱)، «طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت اجتماعی مبتنی بر قرآن در دوره ابتدایی»، پایان نامه دکتری، دانشکده علوم تربیت، دانشگاه علامه طباطبایی.

۳۰. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۸)، انسان‌سازی در قرآن، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۱. نجاتی موسوی، سیدحسین (۱۳۸۹)، «بررسی تحلیلی تربیت اجتماعی از دیدگاه مکتب عمل‌گرایی و جایگاه آن در برنامه درسی دوره ابتدایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم تربیتی، دانشگاه شهید چمران.
۳۲. نجفی، زهره السادات (۱۳۹۴)، «تحلیل محتوای کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هفتم براساس مؤلفه‌های تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم.
۳۳. نیکلس، ادری و هاوارد (۱۳۸۱)، راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی، ترجمه داریوش دهقان، تهران: انتشارات قدیانی.
۳۴. هولستی، ال. آر (۱۳۷۴)، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
۳۵. یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۷)، اصول برنامه‌ریزی درسی، تهران: انتشارات یادواره کتاب.
36. Altabach, P. C. (1991), Textbook in American society: Politics, and Pedagogy. Albany, NY: state university of New York Press.